

Barcsi Tamás

∴ PTE, Egészségtudományi Kar, Pécs
∴ barcsi48@gmail.com

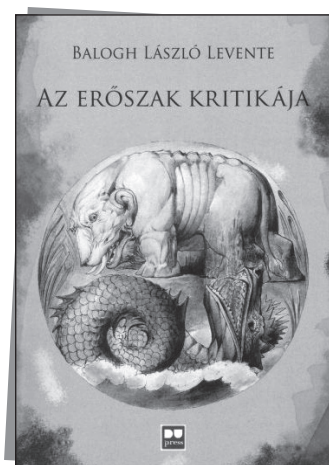
AZ ERŐSZAK RENDJÉTŐL A CSELEKVŐ SZABADSÁG HATALMÁIG

From the Order of Violence to the Power of Active Freedom

Balogh László Levente: *Az erőszak kritikája*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011

Balogh László Levente *Az erőszak kritikája* című tanulmánykötetének politikai-filozófiai írásai a totalitarizmus, a tekintély, a válság, a hatalom kérdéseit tárgyalják, mivel ezek valamilyen módon összefüggnek az erőszak, a terror alkalmazásának problémájával. A vizsgálódások háttérében alapvetően a modernitás mibenlétének megértésére törekvés áll. Balogh ugyan számos szerző gondolataira reflektál, azonban három elméletalkotó – Hannah Arendt, Eric Voegelin és Kolnai Aurél – koncepcióira többször utal az elemzések során. A szerző politikai gondolkodására egyértelműen Arendt filozófiája volt a legnagyobb hatással.

A kötet legfontosabb témája a *totalitarizmus* vizsgálata, annak feltárása, hogy milyen tényezők befolyásolhatták a totalitárius rendszerek kialakulását, ezek milyen fontosabb jellemzőit írhatjuk le, és mi képezi valódi alternatívájukat. Balogh többször hangsúlyozza, hogy a totalitarizmusnak nincsen egységesen elfogadott elmélete, számos elmélet sokféle (történeti, szociológiai, pszichológiai stb.) szempontból próbálta megragadni e jelenséget, azonban rendkívüli komplexitása miatt ezek csak mint részmagyarázatok vehetők figyelembe. Balogh egyetért Arendttel abban, hogy nem beszélhetünk a totalitarizmus történelmi szükségszerűségéről, nem lehet azt állítani, hogy ilyen és ilyen okok szükségszerű-

en vezettek a totalitárius rendszerek kialakulásához, minden történhetett volna egészen másként is.¹

A kiindulópont *a modernitás politikai rendje*, amit már Istentől független emberi alkotásként gondolnak el a 17. századtól. Különösen fontos ebből a szempontból Hobbes politikai filozófiája, amellyel Balogh egy érdekes tanulmányban foglalkozik, sorra veszi az állam, a Leviatán politikai testéhez kapcsolódó, annak lényegét megvilágítani hivatott metaforákat (mechanikus gépezet, halandó Isten, mesterséges ember, szörny). Hobbesnál az államot alkotó egyének – hogy túllépjenek a mindenki harca mindenki ellen természeti állapotán –, egyvalakire vagy egy gyülekezetre ruházzák a hatalmat, aki bármit megtehet a béke és a biztonság fenntartása érdekében (az erőszakot az erőszak megfékezése érdekében alkalmazza). A Leviatán az egy szuverén testében egyesülő sokaságra utal. Az államot Hobbesnál tehát emberek hozzák létre, Isten segítségével. Voegelin a modern kori szekularizációban az emberi természet, a teremtettség elleni lázadást látja: az ember Isten helyébe akar lépni, aminek szükségszerű végkifejlete a totalitarizmus és az ember megsemmisítése. Voegelin szerint a szekularizációval párhuzamosan végbement egy másik folyamat is, ez pedig *a világi jelenségek szakralizálódása*, hiszen az ember vallásos érzelmei fennmaradnak. A túlvilági vallások mellett létrejönnek az ún. *belső-világú vallások*, amelyeknek egyik változatát jelentik a politikai vallások: esetükben a „nép”, a „faj”, vagy az „osztály” tölti be a transzcendencia helyét. Ezeket sajátos nyelvhasználat, szertartásrend és szimbólumvilág jellemzi, és önmaguk középpontja köré zárulnak. Az ilyen vallások végső stádiumaként jellemzi Voegelin *A politikai vallások* című művében az emberi természet megváltoztatására törekvő és a földi megváltás lehetőségét hirdető totalitárius mozgalmakat.

Arendt felfogása a totalitarizmusról meghatározó módon eltér Voegelin koncepciójától. Balogh László Levente nemcsak a két szerző elméletét ismerteti nagy lényeglátással, hanem egyik tanulmányában ezek összehasonlítását is elvégzi (Arendt és Voegelin levélváltásához kapcsolódva). A két megközelítés alapvetően különbözik abban, hogy Arendtnél – erre már tettem utalást –, szó sincs szükségszerű történelmi folyamatokról, egyértelmű ok-okozati viszonyokról. Persze a totalitarizmus lehetséges gyökereiről Arendt is ír, de ő nem a modernitás kezdetéig megy vissza, hanem a 18. századig, az antiszemitizmus és az imperializmus jelenségét kiemelve, illetve a modern tömegtársadalom kialakulásához kapcsolódó problémákat hangsúlyozva. Teljesen más a két szerző antropológiai felfogása: Voegelin az *ember teremtettségéből* indul ki, Arendt

¹ A szerző Arendt számos írására hivatkozik, de különösen fontos szerepe van az elemzésekben *A totalitarizmus gyökerei*, a *Vita Activa oder vom tätigen Leben* és *A forradalom* című könyveknek.

pedig az ember születtségéből, erre vezeti vissza a kezdés képességét. Arendt megkülönbözteti egymástól a munka, az előállítás és (a görög praxisra visszautalva) a *cselekvés* fogalmait, ez utóbbi egyetlen szabad tevékenység, nincs ráutalva materiális közvetítőre, az emberek között játszódik le, eszköze a beszéd. Mivel ez nincs semmiféle meghatározottságnak alávetve, ezért az ember a cselekvéssel bármikor újat kezdhet, ami a *szabadság mindig fennálló lehetőségét* is jelenti. Voegelin a meghatározó civilizációs törést a kereszténységtől való modern kori elfordulásban látja, ami végül a totalitarizmushoz vezetett, Arendt ezzel szemben úgy véli, hogy a hagyományban nem a modern ideológiák okozták a meghatározó törést, hanem maga Auschwitz, amely irracionális, az előzményekből nem egyértelműen levezethető jelenség.

Balogh több helyen elemzi a *totalitarizmus, az utópia, az ideológia és a terror* közti összefüggéseket. Az utópiákból a totalitárius rendszerekben ideológia lesz. Az ideológia összekapcsolja az utópiát a modernitás eszközeivel, azt sugallva, hogy minden lehetséges, az ember világát kísérleti tereppé változtatja. A terrorra azért van szükség, hogy kitöltse az ideológia és a valóság közti hiányokat, eközben egyre inkább öncélúvá válik. Balogh kiemeli a terror alapvető esztétizáltságát (lényege a hatás, ezért nézőkre van szüksége) és titokzatosságát (olyasmi válik valósággá, ami korábban elképzelhetetlen volt).

A kötetben két írás is foglalkozik Kolnai politikai felfogásával. Balogh rávilágít arra, hogy Kolnai és Arendt nézeteinek leginkább hasonló eleme a *modern tömegtársadalom kritikája*. Kolnai az apokalipszis három lovasáról ír (amelyek a menny földre jövetelét hirdetik), és ezek közé sorolja a náciizmus és a kommunizmus mellett az ún. progresszív demokráciát is, sőt úgy látja, hogy az előbbieket meghatározó módon az utóbbi válságára vezethetők vissza. Mindegyik rendszer utópikus, a progresszív demokrácia fő jellemzői az „Általános Ember” felmagasztalása, a haladásba vetett vakhit, a technika iránti rajongás és a fogyasztási javak felhalmozásának vágya. Itt nincs terror, az embereket a biztonság, a jólét, a szabadság jelszavaival pacifikálják, és így uralkodnak felettük. Kolnai az Egyesült Államokat emeli ki ennek legjelentősebb negatív példájaként, amelyet „totalitás nélküli zsarnokságnak” nevez. Arendt viszonya Amerikához meglehetősen ambivalens. Hangsúlyozza az *amerikai forradalmi folyamat nagyszerűségét*, amely az elemi köztársaságokra építve hozta létre az államot: a szuverenitás fogalma nem a néphez, hanem a közösségekhez kapcsolódott, amelyekben a politikai cselekvés szabadsága érvényesült. Nem az volt a kérdés, hogy kire ruházzák át a hatalmat, hanem az, miként osszák, sokszorozzák meg. Arendt gyanúsán szemléli nemcsak az olyan szuverenitásfelfogást, amelyben az uralkodó a szuverén (lásd Hobbes), de az olyan felfogásokat is elutasítja, ahol a szuverenitás letéteményese valamiféle „általános akarat” (mint Rousseau-nál) vagy a „nemzet”, a „nép”. A *modern nemzetállamok* demokráciái Arendt szerint a

többség zsarnokságával fenyegethetnek, illetve a pártokra épülő politikai rendszer meglehetősen problémás, mert ezeket a belső demokrácia és a szabadság hiánya jellemzi. A *francia forradalmi folyamatot* Arendt élesen szembeállítja az amerikai forradalommal, amely kudarchoz vezetett, mert a szabadságot felcserélték a nép boldogságára, a jólétre való törekvéssel. Ezzel megteremtették a *centralizáció és az akcionizmus* rossz hagyományait: a nép akaratára és érdekére hivatkozva félretoltak minden pluralitást szolgáló tényezőt, továbbá azt állították, hogy a világot a politika révén lehet megváltoztatni, és a változáshoz szükséges eszme megvalósítása érdekében igazolható a terror alkalmazása. A modern tömegtársadalmakhoz visszatérve: Arendt is meglehetősen problémásnak látja azokat a rendszereket, amelyeket Kolnai progresszív demokráciáknak nevezett. Arendt szerint ezekben a *homogén tömeg felett a „senki” uralkodik*. Mindenkit minden értelemben egyenlőnek tekintenek, ennek eredménye egy nivellált és konformista tömeg, amelyet személytelen bürokratikus mechanizmusok urálnak. Amerikában is ez a helyzet, ezért a politikai cselekvésen alapuló köztársasági hagyományok nagyrészt felszámolódtak.

Arendt a *hatalom* fogalmát a megszokott értelmezéstől eltérően használja, utalva arra, hogy a szó etimológiai gyökereit a hatás és a lehetőség kifejezésekben találhatjuk meg. A filozófus a hatalmat a cselekvéssel hozza összefüggésbe: ez nem akarati aktus, hanem tevékenység. *A hatalom a szabad és egyenlő emberek folyamatos cselekvésében és beszédében nyilvánul meg*. A hatalmat soha nem egyvalaki, hanem mindig egy csoport birtokolhatja. A hatalmat Arendt *szembeállítja az erőszakkal és a tömeggel*. Az ilyen értelemben felfogott hatalom szavakra támaszkodik, ezért a hatalom nyomása mögött a közös meggyőzés áll, ezzel szemben az erőszak instrumentális kényszert alkalmaz. A totalitárius rendszerek kiiktatták az így értett hatalmat és az erőszakkal, a terrorral helyettesítették. A hatalom feltételezi a közügyekben való aktív egyéni részvételt, a tömegben ilyesmiről nem beszélhetünk, ezt a konformitás és az erőszak valamilyen formája tartja fenn.

Az erőszak kritikája című könyvben a fent jelzett problémák tárgyalásán túl érdekes tanulmányokat olvashatunk a válság és a tekintély kérdéseiről is. Balogh megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy miért használjuk napjainkban eredeti értelmétől (az alternatívák kiéleződését jelentő fordulópont) eltérően a *válság* fogalmát. A latin auctoritas értelmében vett *tekintély* kapcsán is sok gondolatébresztő felvetést tesz a szerző. A tekintély napjainkra erősen visszahúzódott a magán és a nyilvános szférából egyaránt (illetve a kettőt összekötő oktatásban is a tekintély erodálódását tapasztalhatjuk). A tekintélyen alapuló politikai rend eltér mind a diktatúrától, mind a demokráciától: aszimmetrikus viszonyt jelent, kétség nélküli elismerést, olyan engedelmességet, amelynek során az emberek megőrzik a szabadságukat (az erőszak csak látszatekintélyt eredményezhet).

Arendt a tekintély meghatározó politikai szerepére mutat rá a rómaiaknál, illetve az amerikai forradalom esetében az alapítás aktusa, az alapító atyák tekintélyt teremtettek. Az amerikai alkotmány és a politikai intézmények tekintélye – tehetjük hozzá – nagy szerepet játszhatott abban, hogy az amerikai politikai rendszer stabil maradt a tömegtársadalom fent jellemzett viszonyai között is. Arendt azt is írja, hogy a hatalom (tehát a cselekvő szabadság) és az erőszak között a tekintély teremthet kapcsolatot: ha az alkotmány és az intézmények (amelyek mögött ott áll a hatalom) tekintéllyel bírnak, akkor a hatalmat alkotó egyének engedelmeskednek az intézmények kényszerítő eszközeinek. Balogh a politikai életből eltűnőben lévő tekintély lehetséges „helyettesítőjeként” többek között a bizalom szerepét említi: bízunk egymásban, abban, hogy betartjuk az alapvető (írott és íratlan) szabályokat, bízunk intézményeink megfelelő működésében.

Sajnos nem kell messzire mennünk ahhoz, hogy olyan politikai rendszert találjunk, amelyet ugyan demokráciának nevezünk, de amelyben az arendti értelemben vett hatalom meglehetősen visszazorult. Ha az emberek nagy részének politikai részvétele csak arra szorítkozik, hogy választásokon szavazatokat adnak le, akkor messze vagyunk a közös szabadságunkat cselekvéssel és beszéddel megvalósító politikától. Az aktuálisan hatalomra került pártok cselekszenek helyettünk, a néptől kapott felhatalmazás alapján a „népért” – ami általában a pártérdekeknek és a pártelit politikai koncepcióinak a társadalomra való rákényszerítését jelenti –, így szó sincs együttes politikai cselekvésről. Ha az alkotmányt pártpolitikai okok miatt „felülről” hozzák létre, és azt folyton módosítják, nem számíthat tekintélyre. Ha az állami intézmények tisztségviselőit minden választás után lecserélik, és a pártfüggetlen állami pozíciókat is pártemberek töltik be, akkor nemcsak a tekintélyt kell nélkülözniük az intézményeknek, hanem a megfelelő működésükhöz szükséges alapvető bizalom sem lesz meg irányukban. Egy ilyen politikai rendszer nem tekinthető stabilnak. Az emberek elfordulása a „hivatásos” politikától (pártoktól és pártpolitikusoktól) az említett tendenciák kiterjedését is magával hozhatja, a kiábrándultságból adódó közömbösség miatt, de akár az egyéni politikai cselekvés fontosságának a felismeréséhez és ezáltal a közös ügyekben való tevékeny részvételként értett hatalom megerősödéshez is vezethet.

Balogh László Levente tanulmánykötete fontos politikai-társadalmi jelenségek jobb megértéséhez segíti hozzá olvasóját. A filozófia, a politikatudomány és a történettudomány iránt érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatják a könyvet.